

Peder Bryngelsson och Skägga

Ur boken Vargatider på Stångenäset

Utgiven 1965 av Sven Rydstrand

Den som besöker Bro kyrka kan knappast undgå att lägga märke till en strax innanför dörren i vapenhuset upphängd tavla med bilder, tagna vid kyrkans senaste restaurering år 1937. På de många fotografierna uppmärksammar man kanske främst några murade gravkor under kyrkans golv. En av bilderna är försedd med texten "Skäggas grav", och mången främling undrar ofta över vem "Skägga" var. Men om henne brukar äldre folk i bygden vanligen kunna berätta.

Ty det torde knappast under äldre tider i dessa bygder ha levat någon så färgstark kvinna som hon, och hon har därför länge stannat kvar i folktraditionen, även om minnena nu har bleknat åtskilligt. I verkligheten hette hon Börta Jönsdotter och var välbeställd gästgiverska och tingshusvärdinna m.m. på amiral Strömstiernas granngård, rusthållshemmanet Mellby. Sedan år 1704 var hon änka efter rusthållaren på Mellby, kyrkovärden, nämndemannen och herredagsmannen Peder Bryngelsson. Hon hade fått sitt öknamn efter sin för en kvinna ovanligt kraftiga skäggväxt, vilket kanske också ökade hennes respekt och anseende i bygden.

"Skägga" levde under åren 1660–1731, det är alltså nu över 300 år sedan hon föddes. Inga som helst uppgifter har kunnat påträffas i kyrkoböcker eller domböcker angående hennes härkomst. Mycket synes dock tala för att hon var född på Sotenäs och räknade sig släkt med den rike holländaren och handelsmannen David Slaagman i Ulebergshamn, vilken i slutet av 1600-talet ägde gårdar på Herrenäset.

Peder Bryngelsson var däremot infödd Brobo. Han var född på gården Broberg, där både hans fader och farfar under lång tid var åbor. I jordeböckerna står också Peder själv antecknad såsom åbo på en Brobergsgård intill år 1697. Men redan på 1680-talet inköpte han en hemmansdel på det närbelägna Mellby, där han också blev kronorusthållare. Tydligt var han redan då förmögen, ty år 1694 skänkte han enligt kyrkoräkenskapsboken en summa penningar till Bro kyrka, nämligen inte mindre än 15 daler silvermynt. Om hans förmögenhet vittnar också det förhållandet, att han snart inköpte gårdarna Asteröd och Hallind i Bro socken samt ett tiotal olika gårdar på Sotenäs, bland vilka främst märkas de stora egendomarna Sam i Tossene och Ambjörnsröd (= Amborseröd) i Askum.

För Bro kyrka hyste Peder Bryngelsson ett mycket stort intresse även om han inte alltid stod på så synnerligen god fot med prästerna, med vilka han inte sällan låg i process. Men han skänkte pengar till kyrkan då och då, och ett fint altarkläde förärade han vid biskopsvisitationer år 1703.

År 1695 är det också antecknat i längderna, att Peder Bryngelsson "*gifwit för sigh, sin Hustru och Barn uthi Lägerstadhs Penningar i Kyrkian*" 10 daler silvermynt. Det gäller således begravningsplatsen inne i kyrkan, och här har vi alltså ett bevis för att det verkligen är Peder Bryngelsson och hans familj, som ligger begravda i det nyss nämnda murade gravkoret under kyrkogolvet i Bro. Detta visade även de vid undersökningen påträffade inskriptionerna på kistorna. Gravkoret, som nu är ganska förfallet, ligger intill den södra långväggen i kyrkan.

Peder Bryngelsson var alltså en mycket ansedd och högt respekterad man, särskilt då bland stängenäsingar och sotenäsingar, som han ju också hade mycket att göra med, eftersom Mellby var både gästgivaregård och tingsplats efter år 1698. År 1697 skickade också de två häraderna Peder Bryngelsson till Stockholm som herredagsman, och som sådan var han alltså den förste bonden från Stängenäset i den svenska riksdagen. Här lyckades han utverka tillstånd för de bohuslänska bönderna att få bränna salt till husbehov. Bristen på salt var nämligen en av de allra mest brännande frågorna på den tiden. Själv hade Peder Bryngelsson tillsammans med andra bönder i orten anlagt en saltpanna på gården Långeland i Askum år 1695 och en på Vintveten i Bro.

Då den gamle kyrkoherden på Stängenäset, Owenus Tegnér, avled år 1702, blev Peder Bryngelsson också utsedd till kyrkovärd vid Bro kyrka. Kyrkovärdsysslan var ju ett förnämligt hedersuppdrag på den tiden. Men det var också mycket arbetsamt. Kyrkoherden hade själv under många år fungerat som kyrkovärd, och tidigare hade sysslan innehaft både av bygdens herremän och vanliga bönder.

Kyrkovärdsuppdraget ledde emellertid till Peder Bryngelssons allt för tidiga död. Historieskrivaren Oedman berättar nämligen i sin år 1746 utgivna bok "*Chorographia Bahusiensis*" att då "*Kyrckewärden mycket hederlige Mannen Peder Bryngelsson från Mälby, en Söndags-Morgon skidle se til Klocke-Stapelen och Tornets Bristfällighet 1706 i Junii, om jag mins rätt, föll änna ned och slogs ihjäl, hälst gälfwet war förrutnadt, wid hwilken Tijd jag war hemkommen från Academien och sielf såg thetta ynkeliga och högst beklageliga Spektakel.*" Oedmans datering av händelsen till 1706 är dock felaktig, ty enligt kyrkoboken dog Peder Bryngelsson redan år 1704.



Göteborgs historiska museum
Fotoarkiv Sven Rydstrand

Bro kyrkas restaurering 1937 - 1938
Peter Bryngelssons familjegrav

Peder Bryngelssons lovande levnadslopp fick alltså ett plötsligt slut. Hur gammal han var vid sin död, finns det inga uppgifter om, men han torde knappast ha uppnått 50 års ålder. Änkan "Skägga" överlevde honom i 27 år. Efter mannens död övertog hon gårdsbruket på Mellby och skötte det med hjälp av sina tjänare. Dessutom drev hon gästgiveriet och skjutsinrättningen med besked.

Därmed hade hon dock mycket besvär, särskilt under kriget. År 1716 klagar hon på tinget, huru hon då mer än förr blev fordrad kronoskjuts, och när hon ej förmådde skaffa fram så många hästar, som behövdes, blev hon av de resande, särskilt av betjänarna, som var stadda i Kungl. Maj:ts angelägna och hastiga ärenden, strängt tilltalad. Hon anhöll därför att något närbeläget hemman måtte tilläggas gästgivaregården för att hjälpa till med skjutsningen. Hon föreslog därtill antingen gården Mellberg eller Nedre Störreberg.

Liksom sin man var Borta Jönsdotter varmt intresserad av sin sockens kyrka, och efter mannen övertog hon också befattningen som kyrkovärd i Bro. Den uppgiften skötte hon med stor heder i många år, enligt vad räkenskapsböckerna visar. Det var på den tiden liksom nu sällsynt med kvinnliga kyrkovärddar. Kanske var "Skägga" den allra första kvinnliga kyrkovärden i Bohuslän. Åtminstone finns det inte uppgifter om några flera under hela 1700-talet.

"Skägga" fortsatte också att förära åt kyrkan både pengar och inventarier. Sålunda skänkte hon bl. a. det förnämliga dopfat av mässing, som ännu ligger på dopfunten. Det är tillverkat i Tyskland någon gång under 1500-talet och är måhända ett s.k. krigsbyte från 30-åriga kriget. En annan gåva av den kvinnliga kyrkovärden är den gamla mässingskitteln, vilken fortfarande användes som dopskål i kyrkan.



En okänd person förevisar "Skaggas" gåva, den gamla mässingskitteln

Beträffande den murade graven under kyrkogolvet finns följande protokoll i domboken från år 1710:

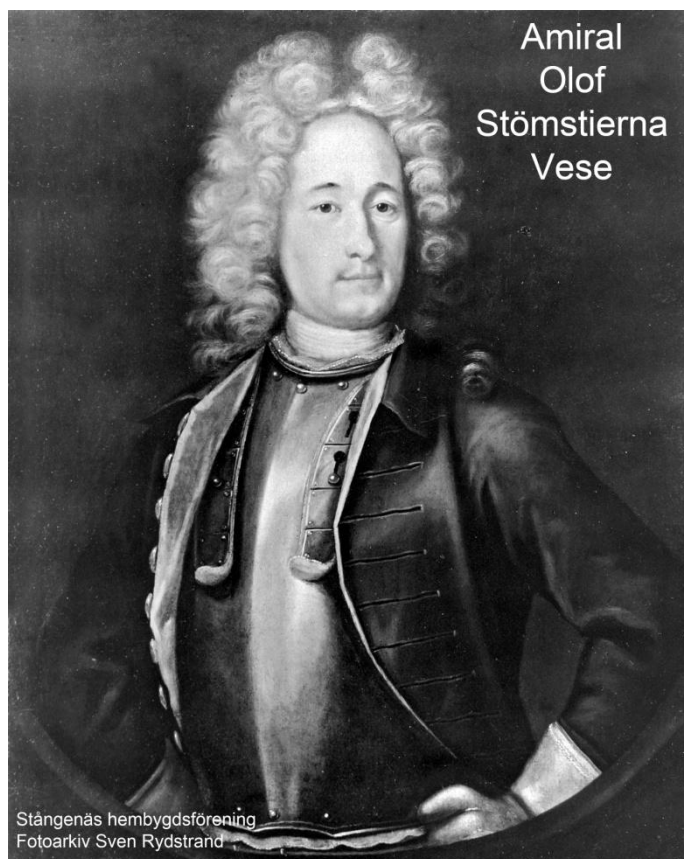
"Åborna på de tvenne gårdarna Mellby och det ena hemmanet Åsteröd, kärande, och åborna på de tvenne hemmanen Störreberg och ett fjärdedels hemman Hegärde, svarande, inkommo för rätten och gävo till kända, att de om bänkerummen i Bro kyrka äro med varandra således överens komna, att såsom hustru Brita Jönsdotter i Mellby icke allenast haver givit till kyrkan en hederlig diseretion, utan har ock sin murade grav, varuti hennes avlidne salige man är stående under svarandernas bänkar på manfolkssidan.

Alltså avstår svaranderna för käranderna Mellbys och Åsteröds åbor det bänkerum på manfolkssidan, som de hitintills suttit uti, och däremot igen tager det bänkerum, som Mellby och Åsteröd tillfallit något bättre ned i kyrkan, vilket parterna begärde måtte protokollo inseras."

Vid tinget förekom gästgiverskan i Mellby för övrigt inte så sällan. Då och då hade hon nämligen orsak till att instämma sina grannar och andra, som förfördelat henne på något sätt. Den mest intressanta rättegången hon förde, var kanske då hon åtalade amiral Strömstierna. Mer än en gång behövde hon inte draga honom inför rätta, men den gången var det med verkliga skäl hon stämde honom.

Han hade nämligen lagt beslag på en liten skogsteg, benämnd Rörkärr, som gränsade intill Vese gård men som av ålder tillhört Mellby. På Rörkärr växte gammal fin avverkningsbar skog, och sådan var det ont om i denna skogfattiga bygd. Vad det var för slags träd på tegen, upplyser inte protokollen om, men det var dock inte ek, ty sådana träd tillhörde Kronan.

Amiralen hade gått och tittat på denna fina skogsteg i många år och önskat att den vore hans. Trots att skogen hade blivit fridlyst av Peder Bryngelsson, var amiralen dock inte säker på att den verkligen tillhörde Mellby. Gränserna var inte så bestämt fixerade på den tiden, och det var svårt med den samfälliga marken.



År 1725 låg Strömstierna sjuk hemma på Vese och kunde inte gå ur sin säng. Han låg då och läste i gamla gårdshandlingar, och i dem kunde han inte finna annat än att Vese gård skulle ha en viss del i den vackra skogstegen. Och då det låg så till, beslutade han att skicka drängar till Rörkärr för att hugga ved och timmer. Det fick gå, hur det ville. Dock nämnde han ingenting om den saken för "Skägga". Det vågade han säkerligen inte.

Men amiralen fick tillfälle att ångra sitt förhastade beslut. Gästgiverskan var inte sen att stämma honom till tinget, och det uppmärksammade målet förekom vid oktobersammanträdet år 1725. Amiralen kunde dock inte komma personligen på grund av sin sjukdom,

men han hade sänt som ombud sin gode vän, häradshövdingen Herman Rattrey på Ingalsröd. Denne hade dock ingenting att säga om äganderätten till skogstegen på Rörekärr. Och några vittnen i saken hördes inte av.

Börta Jönsdotter sade dock med skärpa ifrån på tinget, att området ifråga sedan urminnes tider hade tillhört gården Mellby och hade ingått i det köp, som hennes avlidne man i slutet av 1600-talet hade undertecknat. Och all fast egendom hade Peder Bryngelsson kort före sin bortgång testamenterat till sin hustru. Hon fann det upprörande att amiralen liksom med våld hade tagit skogstegen ifrån henne och börjat hugga där.

Han hade också tagit all den ved, som hon själv låtit hugga där och vad som blåst ned. Detta fordrade hon att få rättvis ersättning för. Något besked härom kunde dock tingsrätten inte ge henne utan vidare. Man beslöt att uppskjuta saken tills nästa ting, ty man ville att "Skägga" skulle tala med amiralen personligen och försöka göra upp saken i godo. Under tiden skulle emellertid del omtvistade skogspartiet vara orört.

Amiralen var fortfarande sjuk, då detta ärende förekom ånyo vid tinget på Mellby några månader senare. Han kunde således inte infinna sig då heller. Börta Jönsdotter berättade emellertid, att hon nyss hade varit inne hos honom på Vese och försökt få till stånd en uppgörelse med honom angående skogspartiet, men det hade inte lyckats.

Han vidhöll bestämt sina rättigheter till området, och dessa kunde inte gästgiverskan godkänna. Häradshövding Rattrey berättade, att amiralen sagt sig gärna vilja komma överens i godo med Börta, *"helst hon var en änka, med vilken han alltid levat på vänskaplig fot."* Men då en överenskommelse inte hade kunnat ernås, hade han föreslagit att en laga syneförrättning borde verkställas. Detta gick även "Skägga" med på utan vidare.

Häradsrätten beslöt också, att en sådan syneförrättning skulle verkställas, och den ägde rum under år 1726. Därvid blev det också klarlagt, att största delen av den omstridda skogstegen tillhörde Mellby. "Skägga" gick alltså segrande ur striden denna gång, och det skedde med all laglig rätt, efter vad man kan förstå.

Redan år 1705 hade "Skägga" råkat i ovänskap med sin granne på övre Mellby, och hon instämde honom till det ting som hölls på gården Mellberg den 30 maj samma år. Detta protokoll, som härmed återges in extenso, är intressant ur många synpunkter och ger många bra bilder ur den tidens folkliv:

"Änkan hustru Börta Jönsdotter i nedre Mellby har låtit instämma Knudt Wädtleson i övre Mellby och anklagar honom

1:mo att han den 24 mars sistlidne med ett argt sinne är kommen in uti hennes hus och med svåra ord överfallit hennes folk, och dagen därefter, som var vårfrudag, begick han den heliga nattvarden. Sedan är han gången till korporalen och anklagar henne för att hon har släppt ut rustningshästen i marken.

2:do Skall han hava beskyllt hennes salig man Peder Bryngelsson, som skulle hava stulit hans odel från honom.

Och 3:tio tilltalar hon Knudt för att han farit uti hennes fridlysta skog och där huggit virke, som han hemligen bortfört och dragit över hennes gärdesgårdar och därvid nedrivit desamma, påstår, att han därför må lagligen anses och pretenderar expenser.

Knudt svarar för det första, att han inte kom in till henne med något argt sinne, utan han gick in till skomakrarna, som där satt och arbetade, och hade ett stycke läder med sig, som han begärde att skomakrarna ville svärta för honom. Då sade skomakrarna att han kunde få därav 2 1/2 eller 3 par skor. Vartill pigan Sara Sörensdotter skall hava svarat: "Vore han en så liten man som Aslag, så kunde han väl få 3 par skor därav." Vartill han svarade, att antingen han är lång eller kort, så har han hitils själv klätt och skott sig, och som hon till förne har kallat honom för "den långe svarte i andra gården", nekar han intet att han något altererades, men han talte likväl intet mera utan gick därmed ut, eftersom änkan viste honom på dörren.

Nekar alldeles till att han anklagat henne för korporalen om hästens utsläppande, men han bad korporalen att han skulle få släppa sin rustningshäst på marken i denna svåra fodertiden, eftersom änkan hade släppt ut sin, medan dagen var. Till det andra svarar han, att han aldrig sagt det hennes salig man har stulit sig hans odel till, utan kanske i sin dryckenskap sagt att han falskat sig därtill och inte tänkt, att det skulle blivit så hårt antaget. Beder, om han i detta mål har förtalat eller försett, hon honom det ville tillgiva.

Vet intet annat med den salig mannen än allt ärligt och gott samt att han var en vacker och redelig man, som ofta hjälpte honom i hans nöd och trång. Men för det tredje tillstår Knudt att han huggit utiänkans skog en fura till ett par betessked samt till en stall och intet vidare. Vad björkarna vidkommer, så har han tagit dem i Vese skog, varest de legat några år nedhuggna och skämnda av röta.

Änkan Börta framställde till vittne Christopher Eskilsson i Lunden och Jon Jonsson i Länne stad, emot vilka svaranden intet jäv hade utan nöjdes med deras vittnesmål, varför de avlade deras vittnesed och sedan särskilt gjorde följande bekännelse. Christopher i Lunden, gift man, berättar att han med sin kamrat satt och gjorde skor, då Knudt kom in till dem att svärta för sig ett stycke läder, vilket han fuller i förstone ursäktade sig för, men änteligen sade: "Gack efter lädret, har jag så mycket svärta, så skall jag hjälpa på dig". Därefter gick Knudt ut och hämtade lädret samt kom därmed strax in igen. Då sade Christopher: "Det är en stor kalvhud, och du kan få tre par skor av kalvlädret." Då säger John: "Skall han hava skor, så måste huggestocken in." Vartill pigan Sara sade: "Det som Store Knudt får ett par skor av, kan Aslag bekomma halvtannat par av." Varför Knudt blev vred och sade att han alltid själv hade klätt och skott sig, "men alltid gör I glims och narr av mig."

Då ursäktade sig pigan och sade att hon intet ont därmed mente och bad åtskilliga gånger för sig. Emellertid kom änkan ut ur sin kammare och sade: "Min käre Knudt, får jag icke frid uti mitt hus, så se här är det fyrkantiga hålet!" Då svarade Knudt, att han hade sett det före henne och kanske får se det efter henne. Pigan Sara bad honom, att "efter ingen lön eller bön kan hjälpa, gå fanen i våld på dörren". Knudt svarade: "Gack du dit! Han har gått där före henne och tör gå där efter henne." Vidare vet Christopher inte att berätta eller vittna, utan han säger att han varken såg eller kunde skönja att Knudt kom in med något vredesmod eller att han var vred, förrän pigan sade att Aslag kan få halvtannat par skor av så mycket läder, som store Knudt kan få ett par av.

Härnäst inkallades John i Länne stad, ung karl av 42 års ålder. Han berättade, att han var i Mellby hos änkan. Emellertid kom Knudt in och hade med sig ett stycke läder, som han bad de där sittande skomakarna att de ville svärta för sig, vilket de mottog. Då sade den ene skomakaren, Oluf i Tuntorp, att Knudt kunde få halvtredje par skor därav, men Christopher sade, att han kunde få två par därav. Då sade John att skall han hava skor, så måste

huggestocken in till att skära skorna över. Svarade pigan Sara: "Vore han en så liten karl som Aslag (som stod i stugan och slog band på en tunna), så kunde han få två par skor därav." Då svarade Knudt: "Vad kommer eder därvid. Alltid kommer I och lägger mig klägenamn på. Jag har inte begärt några skor av Eder. Jag har själv både klätt och skott mig hittills." Svarade Sara: "Jag har alltid varit i Marstrand och är nyligen hit kommen, så jag har inte kunnat klätt eller skott Er."

Då kommer änkan ut ur sin kammare och frågar vad det är för ett hus de hålla här. Hon sade till Sara, att hon förmanat henne att hon inte skulle ansa eller sköta honom och tillsade honom, om han inte ville hålla frid i hennes hus, så se då det fyrkantiga hålet. Då svarade Knudt henne, att han har sett det fyrkantiga hålet förr än hon såg det och kanske tör få se det efter henne varefter han tog sitt läder och gick sina färde. Kunde inte förstå att Knudt kom in med något vredesmod utan blev först ivrande, när pigan talte om skorna.

Änkan framställde till vittne uti saken angående hennes salig man Herman Hallkielsson i Broberg och Rassmus Hansson i Mellby, mot vilka Knudt protesterade och föregiver att de äro hans avundsmän och att Rassmus är besläktad med salig Peder Bryngelsson, därför må dem intet tillåtas att vittna i denna sak. Änkan tillstår att hon intet hört själv det Knudt sagt att salig Peder Bryngelsson stulit hans odel, utan att dessa bägge personer det för henne angivit. Varföre såsom dessa tvenne personer äro själva angivarna och den ene är en släkting till salig Peder Bryngelsson, ty kunde rätten dem intet admittera till något vittnesmål."

Rätten dömde sedan Knudt Vedtleson att bota tre marker silver för beskyllningen mot salig Peder Bryngelsson och fyrtio marker för att han huggit och bortfört träd ur "Skäggas" skog. Men för de övriga beskyllningarna blev han frikänd och förklarades vara "*wid sin ähra Conserverad*". Så på den processen vann gästgiverskan i Mellby ingenting.

Det rådde alltså en djup osämja emellan dessa både bönder på Mellby, och den kulminerade kanske just vid detta ting år 1705, då även Knudt Wädtleson hade instämt "Skägga", varöver finns följande protokoll:

"Knudt Wädtleson i Mellby andrager som skulle änkan hustru Börta Jönsdotter i Mellby beskyllat honom för att han henne hos herr kyrkoherden beljugit, att hon dess medelst är hållen från Herrans Helga Nattvard, påstår att hon må det bevisa eller därförc lagligen anses. Vidare anklagar Knudt hustru Börta för att hon skall hava genom sin styvson och sin tjänstedräng låtit besöka hans hus efter någon långhalm, i mening att Knudt skulle den hava stulit, förmodar därföre att hon må bliva lagligen ansedd.

Hustru Börta nekar så till det förra som till det senare. Till det förra säger hon att hon intet annat sagt än att han är skyldig till det att hon är bliven avhållen från Herrans Helga Nattvard, meddelst den osämja som emellan dem uppkommen är. Och till det andra säger hon, att på hennes stalleränne förekom någon långhalm för två år sedan.

Då befallde hon både styvsonen och drängen att de skulle se efter, om de kunde finna någon halmväg bort från stallet, då de gingo bort åt den andra gården, som Knudt bebor, men de voro varken inne uti hans hus eller sågo in däruti. Knudt kunde varken det ena eller det andra med något vittne bestyrka, ty bliver hustru Börta för Knudts tillvitelser frikänder, och förmantes Knudt Wädtleson att intet oftare komma med sina onödiga trättor vid laga plikt."

Börta Jönsdotter avled på Mellby den 19 februari år 1731. Dödsorsaken anges i kyrkoboken vara halssjukdom, men hennes ålder meddelas inte. Hon hade inga barn. Men Peder Bryngelsson hade i sitt första äktenskap med en kvinna från Näverkärr efterlämnat två söner och en dotter. Från den äldste sonen, Hans Persson, som avled i unga år redan 1714, härstammar den stora släkten Mellander, vilken ända tills år 1935 hade ättlingar på Mellby. Den yngre sonen, Bryngel, övertog gården Säm i Tossene socken, och från honom härstammar en släkt på Sotenäs. Dottern, som hette Börta, blev gift med dåvarande kyrkovärden och gästgivaren i Lysekil, Peder Nillsson. Och i Bro socken lever ännu i dag många ättlingar efter Peder Bryngelsson.